

но ролята на неправителствените организации като дейност, но и като традиция - това са Българското книжовно дружество в Браила и Българската екзархия.

Още Гаврил Кръстевич предлага да се създаде академия на български, която да се занимава с въпросите на българския език и да изработи пълен негов речник. Г. С. Раковски издава позив за "учредяване на една българска книжовна община", но едва в 1869 г. в Браила под ръководството на първия школуван български учен-историк Марин Дринов се поставя началото на Българското книжовно дружество. То не само издава първо научно българско списание - Периодическо списание, но става организатор на интелектуалните сили на българското общество в условията на чужда държавна власт. Дружеството, благодарение на своята умерена програма, успява да разпространи своята дейност и влияние не само сред емиграцията, но и сред българите във вътрешността на страната. Още Ал. Тодоров Балан е отбелязал амбицията на основателите на Книжовното дружество: да създадат център, който да групира техните образовани сили, та да разработят българската история и език, да опишат българското отечество, да приберат неговите старини и изучат богатството му и да ръководят развитието на неукрепналата българска книжнина.

Още по-значима и реална е ролята на Българската екзархия, създадена със султански ферман от 1870 г. като национална (подчертавам "национална", а не държавна) българска църква. Още в устава на Екзархията, освен изпълнението на каноничния ортодоксален канон, се изтъква, че новата, недържавна общобългарска институция поема в свои ръце грижата за учебното дело и книжнината, устройството на печатници, подготовката на учители на "умствений и нравственный напредък на българите".

Като към всичко това прибавим професионалните - еснафски, зидарски, овчарски и други сдружения, женски дружества и пр., можем да характеризираме българския възрожденски живот като форма на проява на гражданското общество, въпреки ограниченията и подтисничеството на османската държавна власт. Наистина, много от типичните и същностни черти на едно класическо гражданско общество, такова, каквото по това време наблюдаваме на Запад липсват, но зародишна форма на начална организация и функция са налице.

Това ми дава основание да направя и първия си извод: в българската историография този въпрос само е описан, но не и оценен; посочени са факти, но не са очертани и традиции, които възрожденското общество не само създаде, но и ни завеща като постижение на модерната и за българите епоха - тази на Българското възраждане, като част, късна, но част от европейското Просвещение и великата епоха на Ренесанса.

На второ място бих изтъкнал, че процесът на изграждане на обществени, неправителствени организации и институции бе обективен, продиктуван от обществения прогрес и неговото обективно влияние в периферните земи, като тези и в Османската империя. Но голяма инициативна роля за пренасяне на тези идеи всред обществеността имаха първенците на българската интелигенция - д-р Петър